

GÖÇÜN 50. YILININ ARDINDAN AVRUPA'DA GÖÇMEN OLMAK

Nilüfer Korkmaz*
Suzan Yazıcı**

Giriş

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik-politik koşullar sonucunda, özellikle göçmen olmalarından dolayı dezavantajlı olan insanlar yaşlanmayla birlikte daha da dezavantajlı olmaktadır. Bu durumu gelinen ülkenin nesnel koşulları ile göçmenlerin kendi öznel koşulları birlikte etkilemektedir. Nesnel koşullar; ekonomik koşullar, iş piyasası, emeklilik ve sağlık politikaları, sosyal politikalar ve bunların sosyal yaşama yansımaları içermektedir. Öznel koşullar ise göçmenlerin, kendi ülkelerinde edindikleri sosyo-kültürel altyapıları ve misafir olarak geldikleri ülkede inşa ettikleri sosyal ilişkiler ve yaşam çevresinden oluşmaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal koşulların da etkisiyle göçmenlerin yaşlandıkça daha fazla ihtiyaç duydukları sağlık ve sosyal hizmetlere erişimi, ikili bir dezavantaja sebebiyet vermesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu yazının amacı, Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçünün 50. yıldönümünün ardından bugün yaşlı olarak kabul edilen ilk kuşak göçmen işçilerin Avrupa'daki durumlarını tarihsel nitel analiz yöntemiyle incelemektir.

Avrupa'ya İşçi Göçü ya da Doğdukları Yerde Doymayanlar¹

Genel olarak göç, hem göç alan hem de göç veren ülkeler açısından çeşitli dönüşümlere neden olmaktadır. Toplumsal olarak kurulan ilişkiler, ekonomik yapıda ve iş gücü piyasasındaki dönüşümler ve nüfus yapısının dönüşümü göç olgusunun etkilediği temel alanlar olarak gündeme gelmektedir. Ünlüer (2010)'e göre göç veren ülke açısından göç, işsizliğin giderilmesi, döviz getirisinin sağlanma-

* Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Gerontoloji Bölümü

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Gerontoloji Bölümü

1 Sanatçı İlyas Salman'ın türkü albümünün adı

sı gibi önemler taşıırken; göç alan ülke için ise istediği zaman kullanıp istemediği zaman kullanmayacağı bir işgücü potansiyeli yaratır. Bu, ücretlerin artmasını önler. Göçmenler, istenmeyen işlerde çalışabilirler. Aynı zamanda ev sahibi ülke, işgücü yetiştirmek için yatırım yapmadan hazır işgücü sağlamış olur. Göç edenin yaşamında ise göçün sosyal, ekonomik ve psikolojik pek çok etki yarattığı açıktır. Bu yazıda Avrupa'ya göç etmiş ancak şimdi nüfusun yaşlı bölümünde sayılan kesimin misafir işçilikten itibaren yaşadıkları dönüşümün izleri aranmaktadır.

Göçmen, iş, eğitim vb. amaçlarla bir yerden başka bir yere göç eden kişiyi anlatır. Göçmenlik kapitalist sistemde küreselleşme sürecinin arttığı 20. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmıştır (Claudine Attias-Dorfont vd., 2012). Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan işgücü ihtiyacı, merkez ve çevre ülkeler arasında işgücü anlaşmalarına gidilmesine neden olmuştur. Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelerde vasıfsız ve ağır işler için bir işgücü ihtiyacı doğarken, Güney Avrupa, Afrika ülkeleri gibi çevre ülkeler için bu anlaşmalar, işgücü fazlasının aktarılmasına olanak sağlamıştır.

Türkiye'de 1950'li yıllar, Demokrat Partinin iktidarda olduğu, ithal ikameci ekonomi modelinin uygulandığı bir döneme denk gelmektedir. İthal ikameci sanayi modeli, makine parçalarının sanayileşmiş ülkelerden alınıp ülkede birleştirilmesine ve iç piyasada tüketilmesine dayanmaktadır. Böyle bir ekonomi modelinin göç açısından birkaç önemli sonucu ortaya çıkmıştır. Öncelikle tarımda makineleşmesiyle ve artan ekonomik sıkıntılarla birlikte kırdan bir işgücü fazlası meydana gelmiştir. İthal ikameci modelde parça birleştirme endüstrisi, kentleri canlandırmış, bu işgücü fazlasının, buldukları kırsal bölgeyi terk etmelerine neden olmuştur. Kentlerdeki bu endüstrinin ve kentlerin altyapısı ise bu insan göçünü karşılamada çok uzağında kalmış ve kente göç edenlerin büyük bir kısmı kentin çeperlerinde, fabrikaların dışında düşük gelirli ya da marjinal işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır.

İthal ikameci modelin ikinci bir sonucu, üretimin iç pazara yönelik olmasına karşılık, üretimi yapılacak parçaların ithal edilmesidir. Bu ise devlet bütçesinde zamanla döviz açığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye, işçi akımının düzenli gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve göçmen işçilerin ve işverenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Almanya ile 1961'de, Avusturya, Belçika ve Hollanda ile 1964'te, Fransa ile 1965'te ve Avustralya ile 1967'de işgücü anlaşmaları imzalamıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2012). Bu koşullar altında yapılan işgücü göçü anlaşmaları göç veren Türkiye açısından ikili bir beklentiyle gerçekleştirilmiştir. Birincisi ülkenin kırsal bölgelerinde ve kentlerin çeperlerinde yaşayan ve gittikçe fakirleşen işgücü fazlasının yurt dışına da olsa istihdam edilmesidir. İkincisi ise, yurt

dışına geçici işgücü olarak giden yurttaşların ülkeye döviz getirmesi beklentisidir. Bu yolla Avrupa ülkelerine, özellikle Almanya'ya göç eden Türk vatandaşlarının bu ülkelerdeki durumu, başlangıçta geçicidir. Eşlerini ve ailelerini bırakarak göç eden Türk işçilerinin ortak amacı, para biriktirip bir süre sonra ülkelerine dönmektir. Ancak zamanla bu göçmenler buldukları ülkede kalıcı hale gelmişlerdir. Aile birleşmeleri ve çocukların buralarda eğitime başlaması, bu durumun hızlandırıcı koşulları arasındadır (Abadan-Unat, 2006).

Kırsal bölgelerden ya da kentin çeperlerinden yurt dışına göç eden çoğunluğu kırsal kökenli, düşük eğitilmiş, vasıfsız insanlar için yeni karşılaştıkları dünya kendi dünyalarından oldukça farklıdır. Erkeklerin büyük kısmı yalnız göç etmiş, ailelerini Türkiye'de bırakmışlardır. Dilini bilmedikleri bir ülkede, yaşantısını bilmedikleri bir kentte, bilmedikleri bir kültürde tek hedefledikleri şey, para biriktirip memleketlerine dönmektir. Tıpkı göçmenler gibi göç veren Türkiye ve göç alan Avrupa ülkeleri de bu işgücü göçünü geçici olarak gördüklerinden, göçmenler kalıcılaştıkça sorunlar görünür hale gelmiş ve çözüm yolları aranmaya başlanmıştır.

1970'lerde kapitalizmin içine girdiği kriz, yeni bir yapılanma ve yeni bir sermaye birikim rejimini gündeme getirmiştir. Bu yeni birikim rejimi bütünleşmiş bir küresel ekonomiye dayanmaktadır. Emek yoğun işlerin mekânsal olarak ayrılması, bu birikim modelinde üretimin, emeğin ucuz olduğu dünyanın farklı bölgelerine taşınmasını gerektirmiştir. Merkezde ise teknoloji ve otomasyona dayalı sektörler ve uzmanlık gerektiren işlerin yoğunlaştığı görülmektedir (Toksöz, 2006: 29).

Bu gelişmeler paralelinde ve 1973'teki petrol krizi ile birlikte göç alan ülkeler göçmen işgücü alımını durdurmuş ve özellikle Almanya göçmenlerin ülkelerine dönmelerine yönelik teşvik edici politikalar uygulamış, ancak aile birleşmelerine ise izin vermiştir. Yine bu dönemde göç alan ülkede ırkçılığın güç kazanması söz konusudur ve kriz dönemi, işsizlik ve yoksulluk, ırkçılığın artmasında etkili olmuştur. 1980'lerin ortasından 2001'e kadar sığınmacılar ve mültecilerin göçüne izin verilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde göçmenlerin bir kısmı ülkelere kesin dönüş yapmıştır. Kalanlar için ise ev sahibi ülkedeki yaşam kalıcı hale gelmiştir. Göçmenler, başlangıçta kazandıklarını memleketlerine aktarmış, aile üyelerinin ev sahibi ülkeye getirilmesi sağlanmıştır. Kalışın uzaması ve yeni çevrede duyulan ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar, akrabalık ve hemşeriliğe dayalı sosyal ağların geliştirilmesini güçlendirmiştir. Aile birleşmeleri göçmen işçilerin kalıcılaşmasının en önemli sebebidir. Bundan sonra çocukların yeni ülkede eğitim alması, daha yerleşik hale gelmelerine neden olmuştur. Mekânsal olarak bir bölgede yoğunlaşma, ekonomik ve sosyal açıdan etnik bir çevrenin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu mekânsal çevreler genellikle şehrin çeperleridir, yani kaynaklara eri-

şimi daha düşük olan bölgelerdir. Bu bölgelerdeki okullar ise benzer şekilde eğitim düzeyi ve gelecekteki eğitim olanakları açısından daha düşük seviyededir. Dolayısıyla Göçmen çocuklarının bu bölgelerdeki okullara gitmeleri eğitim seviyesinin de düşük kalmasının ve hangi işlerde çalışacaklarının da belirleyicisi olmuştur (Abadan-Unat, 2006; Toksöz, 2006).

Entegrasyon, bir ülkede farklı etnik ve sosyal grupların o ülkede eşit olanaklara sahip olması ve uyum içinde yaşaması olarak anlaşılır. Avrupa ülkelerinde göç politikalarına bakıldığında entegrasyon adı altında asimilasyondan çok-kültürlülüğe kadar çeşitli politika değişiklikleri olduğu görülür. Bu ülkelerin politikalarında asimilasyondan etnik grupların kültürel farklılıklarının tanındığı politikalara doğru bir geçiş olmuştur. Ancak genel olarak yoksulluk ve kriz durumlarında göçmenlere karşı olan ayrımcılığın arttığı gözlenmektedir. Asimilasyon, göçmenlerin yeni toplum içinde erimesi ve onlardan ayırt edilemez hale gelmesi anlamına gelirken; çok-kültürlülük, farklı toplumların heterojen olarak bir arada yaşamalarını ifade etmektedir (Durutürk, 2011). Esasında çokkültürlülük homojen ve tek kültürlü ulus devletin terk edilmesi anlamına gelmektedir. Çokkültürlülük göçmenlere eşit hakların verilmemesi ve onları gettolara hapsettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Kendi ülkelerinde kültürleri sürekli değişmesine rağmen var olan kültürlerini korumaları tehlikesine de karşı çıkmaktadır. Zira bu kültürel değerler temelde güçlü ataerkil değerlere dayanmaktadır. Kastoryano (2000)'ya göre, başlangıçta milliyet ve din göçmenlerin etrafında toplandıkları kimlikleri olsa da zamanla milliyet önemini yitirmekte ancak din etrafında toplanmaya devam edilmektedir. Türkiyeli göçmenler için ise din önemli olsa da etnik-ulusal kimlik de o derece önem taşımaktadır. Başlangıçtaki asimilasyon politikalarından vazgeçen devletler ve baştan farklılığı temel alan politikaya sahip olan devletler zamanla göçmenlere vatandaşlık hakkını tanımışlar ve kolaylaştırmışlardır (Toksöz, 2006). Erdoğan (2013)'a göre bugün, Avrupa'da toplam 5 milyon civarında Türkiyeli göçmen bulunmaktadır. Bu nüfusun 3 milyonu Almanya'dadır. Bu nüfusun %90'a yakın bölümü 11 yıldan fazla, yarıdan fazlası ise 21 yıldan daha fazla Avrupa'da yaşamaktadır. Türkiye kökenlilerin %13-20 arasındaki bölümü ise Avrupa ülkelerinde doğmuştur. Bu nüfusun yarısından fazlası ise artık Avrupa Birliği vatandaşıdır.

Küreselleşme ve Yaşlı Göçmenler

Küreselleşme ve kapitalist dünya sistemindeki gelişmeyle göç arasında iki aşamalı bir ilişki vardır. Birincisi yukarıda söz edilen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinin üretim güçlerini arttırmasıyla beraber işgücüne ihtiyaç

duymaları ve kapitalist dünya piyasalarına entegre olmaya çalışan az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işgücü fazlasının bu ülkelere transferidir. Diğeri ise 1980'lerden sonra esnek üretim ve kuralsızlaşmanın yaygınlaşmasıyla merkez ülkelerdeki fabrika üretiminin işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere kayması ve merkez ülkelerde ise vasıfsız, hizmet sektöründe çalışacak göçmen işgücüne ihtiyaç duyulmasıdır (Toksöz, 2006: 4).

Wallerstein, dünya ekonomisinde ekonomik ve siyasi gücün eşitsiz dağıldığını ifade eder. Göç, bu eşitsiz dünya sisteminde sermayenin ihtiyacı olan ucuz işgücünün hareketi olarak ifade edilir. Sassen, Portes vd. buna paralel olarak bir yerde ucuz işgücüne ihtiyaç duyulduğunda çözümün göçmen işgücü tarafından sağlanacağını ifade etmektedir (akt. Toksöz, 2006: 19). Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde tarımsal reformların ardından ortaya çıkan kırsal alandaki işgücü fazlası, geniş kitlelerin memleketlerinden kopup Toksöz (2006)'ün ifadesiyle köksüzleşmesine neden olmuştur. Böylece bu kitlenin büyük kısmı gelişmiş ülkelere göç etmiştir.

Modernleşme kuramı, göçün az gelişmiş olan ülkenin modernleşme çabalarında katkı sağlayacağını öne sürmektedir. Merkez-Çevre ilişkileri kuramı ise genel olarak modernleşme kuramının ifade ettiği bu teze karşı çıkar. Bağımlılık kuramlarının bir parçası olan Merkez-Çevre ilişkileri kuramı, eşitsiz bir dünya sisteminde az gelişmiş ülkelerin göç sürecinde de dezavantajlı olacaklarını iddia etmektedir. Bu kuramı savunanlar gelişmemiş ülkenin işçilerinin memleketlerine tükenmiş, hasta ve yaşlı döneceklerini ve bu yüzden memleketlerine ekonomik olarak katkı sunmayacaklarını belirtir. Modernleşme kuramına karşıt olarak da bu göçmen işçilerin buldukları ülkenin yaşam standartları ve kültürünü edinemedikleri için bunu ülkelere de aktaramayacaklarını belirtirler. Kötü koşullarda ve düşük statülü işlerde çalışmakta olduklarından dil öğrenmeye ihtiyaç duymayacaklarını belirtmektedirler (Ünlüer, 2010). Göçle ilgili tartışmalar ve 50. yılının ardından ortaya çıkan durum, göçün sonuçlarının modernleşme yaklaşımının çizdiği iyimser tablonun ötesinde eşitsizlikleri daha da arttırdığı yönünde değerlendirilebilir.

1980'lerden itibaren dünya hızla küreselleşmenin etkisine girmiştir. Bunun göçmenler açısından çoklu sonuçları vardır. En önemli sonuç, tüm dünyada ve özellikle Avrupa'da emek yoğun sermaye birikim modelinin yerini, sermaye yoğun birikim modelinin almasıdır. Bu, üretimin işgücünün ucuz olduğu çevre ülkelerde gerçekleştirilirken merkezde şirketlerin yönetim ve tasarım birimlerinin kalması demektir. Bu durum, merkezde vasıflı işgücüne ihtiyacı arttırırken vasıfsız işgücünün işsizleşmesine ve yoksullaşmasına neden olmuştur. Avrupa'daki göçmen

işçiler için bu süreç elbette işsizlik anlamına gelmektedir. Merkezde ise tarım ve hizmet sektörünün alt tabakaları, göçmenlerin çalışabileceği alanlar olarak kalmıştır.

Kapitalist dünya sisteminde iş gücü piyasasında hem fordist üretim rejiminde hem de esnek üretim rejiminde vasıflı ve vasıfsız işgücünün tabakalaştığı görülür. Fordist rejimin yaygın olduğu ilk dönemde göçmenler vasıfsız çevre işgücünü oluşturmaktadır. Esnek üretim biçiminde ise işgücünün, birincil, kafa ve kol emeğini birleştirebilen ve sermaye yoğun üretim teknolojilerini kullanan işletmelerde çalışan vasıflı işgücü ile bu işletmelere taşeronluk yapan küçük ve orta işletmelerde çalışan vasıfsız işgücü şeklinde tabakalaştığı görülmektedir. İş piyasası kurallarının esnek olduğu bu işletmelerde vasıfsız göçmen; ya da kaçak göçmen işgücü kullanılmaktadır (Castles ve Portes, 1989 akt. Toksöz, 2006).

Bu noktadan bakıldığında göçmen işçiler, 1960'lerden beri işçi sınıfının alt tabakalarını oluşturmaktadır. Göçmen olmalarından kaynaklı dezavantajları ve vasıfsız olmaları, dil bilmemeleri, onları yerli işçilerden daha alt konumlara itmiştir. Göçmenler açısından, kötü iş koşulları, işsizlik, işte ilerleme fırsatının olmayışı, düşük nitelikli işler, dezavantajlı yerleşim bölgelerinde yoğunlaşma vb. eşitsizlikler dezavantajlarını daha da arttırmaktadır (Toksöz, 2006). Piyasada artan oranda hizmet sektöründe vasıflı işgücüne ihtiyaç, bu işlerde vasıfsızlık ve dil yetersizlikleri nedeniyle göçmenlerin istihdam edilememelerine neden olmaktadır. Gundara ve Jones (1992) Avrupa'da göçmen grupların ekonomik olarak dezavantajlı grupları oluşturduğunu ve yaşlanınca dezavantajlarının daha da arttığını belirtmektedir.

Örneğin işsizliğin giderek arttığı Almanya'da göçmenlerin işsizlik oranı Almanlarınkinin iki katıdır (2002 verilerine göre Almanya'da işsizlik oranı %9.2 iken göçmenler arasında işsizlik oranı %18.5'tir). İkinci kuşağın durumu da bundan farklı değildir (Toksöz, 2006: 75-77). Birinci kuşak göçmen kadınlar bu işten çıkarmalardan daha çabuk etkilenmişler ve bu durum, iş piyasasından çabuk çekilmelerine neden olmuştur. Daha sonra ise gelir getirici esnek işlere yönelmişlerdir (dikiş, temizlik, yemek pişirme, küçük ticaret vb.) (Göktuna, 2006: 132).

O zamana kadar memleketlerinin çoğunlukla kırsal bölgelerinden gelip işçileşen, kendi dayanışma ağlarını, ilişki ağlarını, yaşam tarzlarını inşa eden göçmenler, bu sefer işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda Avrupa'da, memleketlerinden gelip işçileşen göçmenlere, kendi işlerini kurmaktan ya da güvencesiz/kuralsız işlerde çalışmaktan başka çare kalmamıştır. Emeklilik yaşının yüksekliği, işsizlik ile birleştiğinde bu süreçle birlikte göçmenlerin sermayeleri varsa kendi işine sahip işveren, yoksa hizmet ve inşaat sektöründe çalışanlar

konumunda oldukları görülür.

Ekonomik alanda birçok Türk vatandaşı işçi konumundan çıkarak işveren konumuna geçmiş bulunmaktadır. Avrupa'daki Türk işletmelerinin sayısı Dışişleri Bakanlığının 2012 verilerine göre 140.000 civarındadır. Son yıllarda artan girişimciliğin en önemli sebebi, göçmenlerin işsizlik riskinden yerli nüfusa göre daha fazla etkilenmiş olmasıdır. Kendi işinde çalışma isteğinin diğer sebeplerinin ise daha iyi gelir, daha iyi statü vb. olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalar, Almanya'da işsizlik oranına bağlı olarak kendi hesabına çalışanların da arttığını göstermektedir. Genellikle bu işletmelerde büyük oranda aile emeği kullanılmaktadır (Toksöz, 2006).

Küreselleşme ve 1980'lerden sonra uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların diğer bir etkisi sosyal devlet üzerinde gerçekleşmiştir. Neoliberal devletlerin ortaya çıktığı son otuz yıllık bir dönemde sosyal güvenlik sistemlerinin dönüştürülerek emeklilik primlerinin ve yaşının yükseltildiği, özel emekliliğin yaygınlaştırıldığı, sağlık hizmetleri ve sosyal hakların kısıtlandığı, sosyal devletlerin ya da Avrupa'da anlam bulan refah devletinin küçüldüğü görülmektedir. Neoliberal politikalar ve kapanan fabrikalar, Avrupa'da da işçi sınıfını parçalı bir hale getirmiştir. Hizmet sektöründe, özellikle yemek, besin, inşaat vb. sektörlerde çalışmaya başlayan ya da kendi işlerini kuran göçmenler de bu durumdan etkilenmişlerdir. İşçi sınıfının sınırlarının belirsizleşmesiyle kimlik olgusu göçmenler arasında daha önemli hale gelmiştir. Avrupa'da 1990'lara gelindiğinde zaten göçün ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan sorunlar tam olarak çözülmüş değilken, işçi statüsünü de kaybeden göçmenlerin kimlik temelli temsilleri son derece doğal bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu göçmenlerin hızla sivil toplum örgütleri etrafında birleşmeleri ve din, etnisite, mezhep temelli bir kimlik anlayışını taşımalarıdır. Bunda küreselleşmenin lanse ettiği çokkültürlülük anlayışının da önemli rolü vardır.

Öte yandan göçmenlerin kurdukları örgütlerin birçok işlevi olduğu görülmektedir. Özüde kimlik temelli olarak kurulmuş olsalar da, dernek ve örgütler, birinci kuşak göçmenler, onların çocukları ya da son kuşak için kimliklerini yeniden üretecek programlarla hizmet vermelerinin yanında 50 yılı aşkın süredir tartışılan ve hâlâdevam eden uyum, adaptasyon, vatandaşlık gibi sorunlara karşı bir tampon mekanizma görevi de görmektedirler.

1980 sonrasında Avrupa'da emek dünyasındaki bu dönüşüm, yoksulluk sorununu gündeme getirmiştir. Şahin'in 1999-2000 yılları arasında Kiel/Almanya'da Türk göçmenler arasındaki yaşlı yoksulluğu ile ilgili araştırmasının sonuçları, Almanya'da artan yoksulluğa bağlı olarak yaşlı göçmenlerin dezavantajları

nın da arttığını göstermektedir. En önemli sebebi üretim endüstrisinde çalışan göçmen işçilerin 1990'lardan itibaren işsiz kalması olarak değerlendirilmektedir (Şahin, 2007: 253). Çalışabilir yaşta da olsa işsiz olmalarının temel sebebi iş yerlerinin işçi azaltma politikaları ve buna bağlı sosyal planlar ve sağlık sorunlarıdır. Almanya'da çalışma çağındaki Türklerin yarısından fazlası, 45-64 yaşındakilerin ise %35'i çalışmaktadır (BMFSFJ, 2006; akt. AAMEE, 2009). İşten ayrılmalar öncelikle işsizlik parası alınmasına, işsizlik devam ettiğinde de işsizlik yardımı alınmasına neden olmaktadır. Bu durumun keskin mutlak yoksulluk yaratmasa da görece yoksulluğu belirgin biçimde arttırmakta olduğu ifade edilmektedir (Şahin, 2007: 256).

Almanya'da çalışabilir durumda olan 55 yaş üzeri insanlar işsiz durumda kaldıklarında emekli olsalar bile çalışarak elde ettikleri kazançlarının çok daha az kısmına sahip olabilmektedirler. Önce işsiz kalmakta, emekli olana kadar düzenli işlerde çalışamadıkları için, emekliliklerinde maaşları da düşük olmaktadır. Yaşlanmaya başladıklarında yeni bir işte çalışamamalarının iki temel nedeni sağlık sorunları ve çalışabilecekleri uygun işlerin bulunmayışıdır. Buna göre Leifried vd. (1995)'nin belirttiği gibi refah devletlerinin dönüşmesiyle ortaya çıkan refah devletlerindeki görece yoksulluk, gelişmemiş ülkelerdeki mutlak yoksulluk kadar önemli bir olgudur (akt. Şahin, 2007: 262).

Sağlık ve Sosyal Servislere Erişim ve Bariyerler

Bu yazının dayandırıldığı araştırma, 2011 yılında Danimarka'da ve 2012 yılında İngiltere'de gerçekleştirilmiştir. "Birinci Kuşak Türk Göçmenlerin Sağlık ve Sosyal Servislere Erişimi" adlı araştırma, İngiltere'nin Londra ve Danimarka'nın Kopenhag kentlerinde kartopu yöntemiyle ulaşılan 20'şer, toplam kırk kişi ile görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış sorularla yapılan görüşmeler için 55 yaş üzeri Türk göçmenler seçilmiştir. Bu araştırmaların sonuçları, yukarıda sözü edilen süreçler ışığında günümüzde yaşlı olarak nitelenmeye başlayan kuşağın sağlık ve sosyal servisleri kullanmalarına bağlı olarak, sağlık ve yaşam koşullarını, gelecek beklentilerini, sınır ötesi stratejilerini ve neoliberal çağda değişen sosyal ve ekonomik koşullarla ortaya çıkan yaşam stratejilerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Genellikle yukarıda ortaya konan koşullar, yaşlı göçmenlerin yaşlılıklarında ya da emekli olduklarında memleketlerine dönmelerinin zor olduğunu göstermektedir. Bunun pek çok sebebi olsa da temel gerekçesi ev sahibi ülkede kalan çocuklarından tamamen ayrılmayı göze alamamalarıdır. Bunun bir başka boyutu yaşlı büyükanne büyükbabaların torunlarına da bakma görevini –en azından ço-

cuklarına ve torunlarına göz kulak olma görevini- üstlenmiş olmalarıdır. Bu düşünce yaşlı kadın göçmenlerde daha da ağır basmaktadır. Benzer şekilde Wilson (2000)'in belirttiğine göre, bazı yaşlı göçmenlerin buldukları yerlerde kalmaktan başka bir şansları yoktur. Çoğu, işsizlik ve konut yardımı almaktadır. Hans Böckler Vakfı'na bağlı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmaya göre Almanya'da emeklilik yaşındaki göçmenlerin yüzde 40'ından fazlası yoksul kesim içinde yer almaktadır. Buna göre göçmenlerin, Alman vatandaşı yaşlılarından üç kat daha fazla yoksul oldukları belirtilmektedir.² Geldiklerinde fabrikalarda çalışmış olsalar bile son otuz yılda fabrikaların kapatılması onların gelirlerini sekteye uğratmıştır. Dil bilmemeleri de çalıştıkları işlerin statüsünde önemli olmuştur. Öte yandan Alman İş Ajansının verilerinden yararlanarak yapılan haberde, Almanya'da Türklerin %26'sının devlet yardımıyla geçindiği belirtilmektedir.³

Sağlık hizmetleri ise geri dönüşü engelleyen diğer önemli sebeptir. Yaşlandıkça ortaya çıkan sağlık sorunları, sağlık hizmetlerinin önemini daha da arttırmaktadır. Yoksulluk ve kötü çalışma koşullarının göçmenlerde erken sağlık problemlerinin görülmesine neden olduğu literatürde genel bir kabul görmektedir (Wilson, 2000; Şahin, 2007). Görüşülen kişiler açısından da durum, benzer bir özellik göstermektedir. Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin olumlu yönlerinden bahsetseler de genel olarak buldukları ülkenin sağlık hizmetlerini daha iyi bulmakta, yaşlandıkça artan sağlık riskleri nedeniyle de Türkiye'ye dönmeyi düşünmemektedirler. Göç, daha az sosyal ilişki ve rol anlamına da gelmektedir. Bununla ilgili yeterli destek olmazsa uyum süreci daha da zorlaşmaktadır. Örneğin Almanya'da, bu durum dil problemiyle de birleşince sağlık hizmetlerinin kullanımı daha da yetersiz kalmaktadır (Şahin-Hodoğlugil ve Polit, 2005).

Davies vd. (2006)'ne göre çoğunlukla yaşam ve çalışma koşulları, fiziksel ve sosyal çevre, eğitim, cinsiyet ve bunların yanında sosyal uyumun derecesi ve bulunulan ülkelerdeki sağlık hizmetlerine erişim, göçmenlerin sağlık durumları üzerinde etkili olmaktadır. Görüşmeye katılan yaşlıların büyük kısmı bir ya da birden fazla kronik hastalığa sahiptir. Bu sağlık problemleri, yaşlılığa da bağlı olarak sıklıkları artan diyabet ve hipertansiyon olduğu gibi iskelet sistemi problemleri ve

2 <http://www.haberler.com/almanya-da-yasli-gocmenler-yoksul-4826794-haberi/> erişim tarihi: 25.07.2013

3 Gülen, A. (2010). Almanyadaki Türkler Neden Bu Hale Düştü, <http://www.odatv.com/-n.php?n=almanyadaki-turkler-neden-bu-hale-dustu-2511101200> erişim 25.11.2010 tarihi 25.07.2013

psikolojik rahatsızlıklar da olabilmektedir. Bu rahatsızlıklar ve kendilerine uygun işlerin olmaması çalışmamalarına ve işsizlik maaşı ve daha sonra işsizlik yardımını almalarına neden olmaktadır. Sağlık problemleri ev sahibi ülkede kalmalarının önemli bir nedenidir. Bir yandan Türkiye, havası ve güneşi ile idealize edilirken, Türkiye’de sağlık hizmetlerini yetersiz ve kâra dayalı bulmaları kesin dönüş yapmamalarının önemli bir nedenidir. Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan bakım ihtiyacı da önemli bir etkidir. Buldukları ülkelerde “Bakım Sigortası” bulunması ya da bu devletlerin yaşlılıkta bakım ve yardımı garantiye almış olması, yaşlı göçmenlerin yaşlılıkta Türkiye’ye dönme planlarını önemli biçimde etkilemektedir. Çünkü refah devletinde yaygın kabul gören yaşlılıkta bakım ya da yaşlılığa dayalı risklerin azaltılması önlemleri Türkiye’de yaygın politikalar değildir.

Yurtdışına giden Türk işçilerinin ve ailelerinin Türkiye’deki ve buldukları ülkelerdeki sosyal haklarının teminat altına alınması amacıyla, ev sahibi ülkelerle ikili Sosyal Güvenlik Sözleşmeleri imzalanmaktadır. İmzalanan Sosyal Güvenlik Anlaşmaları ile vatandaşların ilgili ülke makamları nezdinde, sosyal hakları ve yükümlülükleri yönünden eşit işlem görmeleri sağlanmakta ve her iki ülkede geçen sigortalı hizmet sürelerinin birleştirilmesi mümkün kılınmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2012). Ancak burada, yaşlı göçmenlerin yaşadıkları ülkede çalışıp çalışmamaları, sigortalı olup olmamaları ve sigortalılık düzeyi önem taşımaktadır.

Yaşlı Türkiyeli göçmenlerin hemen hepsi literatürde kabul gördüğü üzere geçici olarak buldukları ülkeye göç ettiklerini belirtmişlerdir. Başlangıçta amaç, Türkiye’de küçük bir iş kuracak ya da yaşamını idame ettirecek bir birikim sağlayıp geri dönmektir. Ancak göç kalıcılaştığında ve yaş ilerledikçe yaşamlarının bu dönemde ortaya çıkan sorunlar ve buldukları ülkelerin yapısal koşulları yaşamlarını olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. 1990’lardan sonra Avrupa ülkelerinin yaşadığı ekonomik krizler, işsizlik ve pahalılık, göçmen yaşlıların da yoksullaşmasına neden olmaktadır. Göçmen olmalarından dolayı toplumsal olarak da işçi sınıfının alt tabakalarında bulunmaları yerli vatandaşlara göre kaynaklara da daha az eriştiklerini ortaya koymaktadır. Kaynaklar kısıtlaştıkça bu erişimler arasındaki farklar etnik gruplar ile ev sahibi gruplar arasında daha da açılmaktadır. Şahin (2007), Almanya’da yaptığı araştırmada, yaşlı Türk göçmenlerin emekli olduktan sonra gelirlerinin Alman işçi emeklilerinin gelirlerinden çok daha düşük olduğunu, bunda çalıştıkları işin niteliğinin ve çalıştıkları sürenin etkili olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan küreselleşme, iletişim ve ulaşım ağlarıyla onları memleketleriyle ilişkide tutmaktadır. Günlük yaşamında sosyal hayata daha az dahil olan yaşlı göçmen için televizyon izleme önemli bir pratiktir. Görüşülen kişilerden ikisi dışında hepsi uydu aracılığıyla Türk kanallarını izlediklerini ifade etmişlerdir.

Yılın belli dönemlerinde Türkiye'ye gitmekte ve çoğunlukla bir-iki aydan fazla Türkiye'de kalmaktadırlar. Göçmenlerin bu hareketliliği sadece memleket özlemi ya da kendilerini Türkiye ikliminde daha iyi hissetmeleriyle ilgili değildir. Şahin (2007)'nin de belirttiği gibi geçim maliyetinin Türkiye'de düşük olması, yaşam standardı düşen göçmenlerin böyle bir strateji geliştirmelerinde etken olmuştur.

Ev sahibi ülkeye göç, başlangıçta geçici olarak görüldüğü için geri dönüş fikri her zaman vardır. Diğer yandan göç alan ülkeler de katı göçmenlik politikaları ve geri dönüşü özendirici politikalar uygulamışlardır. İşsizlik, ekonomik koşulların kötüleşmesi de dönüş isteklerinin sebepleri olarak görülmektedir. Ancak Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere, Belçika, Avusturya, Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya ve İsviçre'de yaşayan Türklerle ilgili yapılan bir araştırmada göçmenlerin yalnızca %7'si kesin olarak Türkiye'ye dönmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir (Erdoğan, 2013).

Göçmenler sosyal ilişki ağlarını sadece kendilerine benzer statüdeki göçmenlerle kurabilmekte, buldukları ülkede sosyal yaşama dahil olmakta zorluk çekmektedirler. İşsizlik de buna eklenince yaşlı göçmenlerin yaşam kaliteleri düşmektedir. Zamanlarının çoğunu televizyon izleyerek ya da bahçe işleriyle geçirmektedirler. Bunun sonucunda obezite ileri yaşlı göçmenler arasında yaygın bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiyeli göçmenlerin yaşamlarında, Ryan (2011)'in belirttiği gibi, yaygın karıya paralel olarak ailelerinin ve aile ilişkilerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Yaşlı göçmenler genellikle çocuklarına yakın yerlerde yaşamaktadırlar. Coğrafi yakınlık doğrudan ilişki sıklığını ve derecesini de etkilemektedir (Warnes vd., 2004). Sağlık sorunlarında ve servislere erişimde yakınlarından ve aile bireylerinden destek aldıklarını belirtmektedirler. Ancak dil yetersizliği olsa da son dönemde çocukların iş hayatına girmesi, akrabalık ağlarının zayıflayıp bireyselleşmesi, göçmen yaşlıları bu tür hizmetleri kendi başlarına almaya zorlamıştır. Bulunulan ülkelerde hükümetlerin göçmenler için tercüman kısıtlama uygulamaları, dil bariyerini bu hizmetlere erişimde önemli bir sorun haline getirmektedir.

Diğer yandan göçmen ailelerin uyumsuzluğu, akrabalık ilişkilerinin yakınlığıyla da ilgili görünmektedir. Göçmenlerin ev sahibi ülkede tutunmaları, başkalarından aldıkları enformel yardıma bağlıdır ve bu anlamda ailenin fonksiyonu büyüktür. Çoğunlukla ataya saygı, geleneksel değerler vb. ailenin ev sahibi ülkede daha korumacı ve birbirine daha bağlı olmasını sağlar (Schelsky, 1950; akt. Attias-Donfut ve Waite, 2012). Bu ailelerde görünür birçok çelişki olmasına rağmen, dayanışma esastır ve dayanışma, çatışmayı dışlamaz (Attias-Donfut ve Waite, 2012). Antropolojik araştırmalar, geleneksel kültürlerin hasta ya da yaşlıları

desteklediğini göstermektedir. Bunun kültürel ve ekonomik temelleri bulunmaktadır. Yani bugün yaşlı olanlar daha önce gençlere bakmış ve onları yetiştirmiş olduğundan, genç kuşakların da ileri yaşlarda onları desteklemesi beklenmektedir (Attias-Donfut ve Waite, 2012). Oysa kendi devletleri refah devleti özelliği taşımasına karşın, geldikleri devlet refah devleti olup onların bakım riskini genellikle güvenceye almaktadır. Buldukları ülkede de kaynaklara ve sosyal olanaklara erişimde sorun yaşadıklarından bu kuşaklararası stratejiyi sürdürmekte ısrarcıdırlar. Görüşülen yaşlıların büyük bölümü kendilerine çocuklarının bakmasından yanadır. Genel olarak bu koşulların sonucu olarak yaşlı göçmenler buldukları ülkede ayrımcılık, cinsiyetçilik ve sınıfsal konumlara bağlı olarak yapısal pek çok zorlukla yaşamaktadırlar. Çoğunlukla ırkçılık ve kimlik sorunları da buna eşlik etmektedir (Wilson, 2000).

Sonuç

Yaşam seyrinde yaşamlarının önemli bir bölümünü göçmen olarak geçiren Türkiyeli yaşlı göçmenlerin incelendiği bu çalışmada, göçmenlerin yaşamları örneğinde yaşlılık ve göçmenlik olgusunun yalnızca bireysel bir süreç olarak ele alınmasının imkansız olduğu da ortaya çıkmaktadır. Günümüzde pek çok sağlık sorunu ile karşı karşıya olan bu insanlar, çelişkili deneyimler yaşamaktadır. Büyük beklentilerle gittikleri ülkede başlangıçta yaşadıkları yapısal zorluklar, yeni bir ülke, yeni bir kültür, kentsel bir çevre, yabancı bir dile adapte olamama, köylülükten göçmen işçiliğe geçiş, dışlanma gibi koşulları geride bırakmışlardır. Bugün gelinen noktada ise emeklilikte yaşanan çelişkiler ve sıkıntılar, bakım kaygısı, ailevi ilişkiler, yabancı ülkede yaşanan hayal kırıklıkları, işsizlik ve yoksulluk gibi yeni çoklu sorunları bu sefer yaşlı göçmen olarak deneyimlemektedirler. Neoliberal dünyada egemen yaklaşım bireyin yaşamının sorumluluğunu bireye yüklemektedir. Bu bağlamda bu çelişkiler ve hayal kırıklıkları da bu egemen düşünceye göre anlamlandırılmaktadır. Oysa göç deneyimi yapısal koşulların belirlediği bir ortamda gerçekleşmektedir.

Çoğunlukla neoliberal yaklaşımla ele alındığında bu durum, göçmenlerin kendi kişisel başarısızlıklarına, yanlış yatırım yapmalarına, fırsatları kaçırmalarına, Türkiye'deki aile üyelerine maddi yardımda bulunmalarına vb. sebeplere dayandırılmaktadır. Hatta göçmenlerin kendileri bile, egemen düşünce bu olduğu için, içinde buldukları koşulları genellikle bu çerçevede değerlendirmektedirler.

Oysa gelinen noktada, küreselleşme, neoliberal ekonomi politikalarıyla esnek birikim modeline bağlı olarak işgücü piyasasının yeniden şekillendiği, işgücünün güvencesiz hale geldiği, sosyal politikaların, sağlık ve sosyal hakların sü-

rekli daraltıldığı ve yaşam koşullarının ekonomik krizler ve işsizlikle çok daha zor hale geldiği koşullarda çoklu dezavantajların daha da büyüyeceğini kestirmek zor değildir. Dolayısıyla Avrupa’da göçmenlerin dezavantajlı konumu, yaşlı olmakla birleştiğinde yapısal koşulların şekillendirdiği dezavantajları daha da artırmaktadır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç – Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Attias-Donfut C. ve L. Waite (2012). “From Generation to Generation: Changing Family Relations, Citizenship and Belonging”. *Citizenship, Belonging and Intergenerational Relations in African Migration*. Editörler: Claudine Attias-Donfut at al. New York:Palgrave Macmillian. s. 40-64.
- AAMEE (2009). *Report of the Project Active Ageing of Migrant Elders across Europe from 01.12.2007 to 30.11.2009*. Ministry for Intergenerational Affairs, Family, Women and Integration of the State of North Rhine-Westphalia .
- Dağdelen, G. ve İ. Z. Karakılıç (2011). “Disaggregating Citizenship Transnational partition of the “economic” from the “socio-cultural” in the case of a Turkish community in London”. Paper presented at the International RC21 conference 2011. Amsterdam 7-9 July.
- Davies A. vd. (2006). “Migration: A social determinant of the health of migrants, International Organisation for Migration (IOM)”.Background Paper.Geneva: IOM Migration Health Department.
- Durutürk, B. (2011). *Küreselleşme, Kültür Ve Avrupa-Erkeziyetçilik: Müslüman Göçmenler Örneği*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Erdoğan, M. (2013). *Euro-Turks-Barometre 2013 Araştırma Raporu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Göktuna, F. (2006). “Türk Sinemasında Dış Göç Sürecinin Farklı Yansımaları: Otobüs ve Duvara Karşı”. *Batı Avrupa’da Türk Dış Göç Sürecinin Güncel Boyutları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.103-144.
- Gundara J. ve C. Jones (1992). *Long-term unemployment and the elderly in migrant communities in Europe*.Belgium: Council for Cultural Co-operation, Council of Europe Press.
- Gülen, A. (2010). “Almanyadaki Türkler Neden Bu Hale Düştü?”. <http://www.odatv.com/n.php?n=almanyadaki-turkler-neden-bu-hale-dustu-2511101200> erişim 25.11.2010 tarihi 25.07.2013
- Ryan L. (2011). “Migrants’ social Networks and weak ties: accessing resources and constructing relationships post-migration”. *The Sociological Review*. s. 707-724.
- Sahin-Hodoglugil O. S. ve K. Polit (2005). “Health, Wealth or family ties. Why Turkish

- work migrants return from Germany?" *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol 31, 4: 719-739.
- TC. Dışişleri Bakanlığı, (2012). "Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları" http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa erişim tarihi: 25.07.2013
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ünlüer, Ş. (2010). *Yurtdışından İşçi Geri Dönüş Göçlerinin İşleyişi, Paterni ve Etkileri: Kırşehir Örneği*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Warnes M. A. vd. (2004). "The diversity an welfare of older migrants in Europe". *Ageing & Society*, 24: 307-326.
- Wilson Gail (2000). *Understanding Old Age – Critical and Global Perspectives*. London: Sage Publications.